

kohta. Näiteks on mitmel puhul lisaks olulisematel ametikohtadel olevatele isikutele ära toodud ka vastupanuliikumise mahasurumisel silmapaistnud tšekistide autasustamised, ka nende kohta, kes oma “panuse” Eestis andsid. Dokumentide valik pakub enim uut informatsiooni Ukraina, Leedu ja osaliselt Läti kohta ning kõige tagasihoidlikumalt on esindatud Eesti. Samas on Eesti olude ja sündmuste mõistmisel kindlasti vajalik laiem tausta tundmine. Ühtlasi võinuks dokumentide valik olla läbimõeldum ning mitmekesisem. Nii näiteks ei leia me raamatust ühtegi arvestatavat dokumenti julgeolekuorganite vägivallategudest, mille kohta meiegi arhiivides on arvukalt dokumentaalset kinnitust. Vajaka jäi kindlasti ka asjakohastest kommentaaridest dokumentide juures ning tunda oli, et koostajad ei ole peaaegu üldse kursis uuema teemakohase kirjandusega, mis on ilmunud Ukrainas ja Balti riikides. Ent kui terad sõkaldest eraldada, siis on arvustatav raamat vajalikuks publikatsiooniks ka Eesti poliitiliste olude uurimisel 1940. aastatel.

TÕNU TANNBERG

Bogdan Musial, *Kampfplatz Deutschland: Stalins Kriegspläne gegen den Westen* (Berlin: Propyläen Verlag, 2008), 585 lk. ISBN 9783549073353.

Millenniumi vahetuseks jõudis Lääne-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides lõpule 1990. aastatel alguse saanud akadeemiline diskussioon Nõukogude Liidu Saksamaa-suunaliste sõjaliste kavatsuste teemal. Selle tulemuseks oli lääne ajaloolaste kinnitus, mis tugines Vene arhiiviallikatele, et 1941. aasta juunis ei kavatsenud Punaarmee Saksamaale kallale tungida. Edasise diskussiooni muutis keerukaks vahepeal kättesaadavate arhiivimaterjalide salastamine Venemaa poliitiliste olude teisenemisel. Teema, mis oli vahepealsetel aastatel Ida-Euroopas ning Venemaal jätkuvalt aktuaalne, on aga viimastel aastatel taas laiemat populaarsust kogumas. Seda silmas pidades on käesoleva retsensiooni eesmärgiks tutvustada lähemalt ühte antud valdkonnas 2008. aastal ilmunud uurimust.

Poola ajaloolane Bogdan Musial¹ võtab oma monograafias vaatluse alla Nõukogude Liidu ajaloo erinevad valdkonnad: autor analüüsib Nõukogude Liidu sotsiaalset ja majanduslikku olukorda 1920.–30. aastatel, vaatleb Punaarmee relvastust ning selle kvaliteeti, uurib Nõukogude Liidu ja Saksamaa sõjalisi ja poliitilisi suhteid. Musial püüab kõige selle taustal taaskord elustada diskussiooni preventiivsõja kontseptsiooni üle, mis väidab, et Saksamaa pidi Punaarmee agressiooni ennetamiseks esimesena sõjalise löögi andma. Võrreldes varasemate Saksa ajaloolaste töödega, kus preventiivsõja temaatikat käsitletakse reeglina võrdlemisi kitsas sõjalises ja poliitilises raamistikus,² on Musiali monograafia tugevuseks just probleemiga seonduvate teemade lai spekter. Autor, kes on oma senise teadustöö raames keskendunud esmajoones Teise maailmasõja ning Saksa-Nõukogude sõja temaatikale, lähtub oma monograafias teesist, mille kohaselt Nõukogude Liidu juhtkond plaanis alates 1920. aastatest sõjalist kallaletungi Euroopale eesmärgiga laiendada bolševike poolt ellu kutsutud uut revolutsioonilist poliitilis-majanduslikku korda. Musiali nägemuse kohaselt pidi esimese sotsialistliku riigi peavastaseks tulevasel sõjatandril kujunema Saksamaa: selle sõjaline alistamine ja/või sinna Punaarmee jõul revolutsiooni ekspordimine tähendanuks bolševikele otseteed “Euroopa südamesse”. Kallaletungi eelduseks oli Poola kui tõkestava barjääri iseseisvuse hävitamine.

Musiali lõppjärelduse kohaselt tegi Punaarmee küll alates 1920. aastast ettevalmistusi kallaletungiks Saksamaale,³ ent mitmesuguste tagasilöövide tõttu ei olnud Nõukogude Liidu poliitiline juhtkond ega riigi relvajõud 1941. aastal sõjategevuseks Saksamaaga valmis.⁴ Musiali arvates tuli rünnak kõne alla kõige varem 1942. aasta algul, hiljemalt aga 1943. aastal.

¹ Bogdan Musial sündis 1960 Lõuna-Poolas. 1985. a võimaldati talle poliitiline varjupaik Saksamaal, saksa kodakondsuse sai ta 1992. Õppis Hannoveris ning Manchesteris. 1998 sai doktoriks. Perioodil 1991–98 Friedrich-Eberti-Stiftungi stipendiaat. Töötab 2007. aastast alates teadurina Varssavis asuva Rahvusliku Mälu Instituudis.

² Vt nt: *Präventivkrieg? Der deutsche Angriff auf die Sowjetunion*, hrsg. von Bianka Pietrow-Ennker (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2000); *Der deutsche Angriff auf die Sowjetunion 1941: die Kontroverse um die Präventivkriegsthese*, hrsg. von Gerd R. Ueberschär, Lev A. Bezymenskij (Darmstadt: Primus Verlag, 1998).

³ Nii nt valitsesid enne Saksa-Nõukogude Liidu sõja puhkemist Punaarmees sõjalises mõttes rünnakule orienteeritud kontseptsioonid, tulenevalt marksistlikust õpetusest ning selle frunzelikust interpretatsioonist, vt lähemalt Natalya Kuleshova, “Voennodoktrinalnye ustanovki stalinskogo rukovodstva i repressii v krasnoï armii kontsa 1930-kh godov”, *Otechestvennaya istoriya*, 2 (2001), 61–72.

⁴ Musial, *Kampfplatz Deutschland*, 323–332 (Punaarmee tankivägede halb tehniline olukord 1930.–40. aastatel); 332–342 (Punaarmee lennuväe halb tehniline olukord 1930.–40. aastatel); 442–443 (puudulik varustus riietuse ning saabaste osas 1940–41).

Musiali ülalpool esitatud järeldus on kooskõlas 2008. aasta augustis Berni Ülikooli juures doktoritööd kaitsnud Tobias Privitelli seisukohtadega, kes uuris ajavahemikul 1920–41 Stalini välispoliitilisi kontseptsioone sõjast ja rahust.⁵ Privitelli, kes töötas kolm aastat Venemaa arhiivides, väidab, et Stalini näol oli tegemist ettevaatliku ekspansionistiga, kes püüdis kahtlemata “laiendada sotsialismi rinnet”, kuid seda viisil, mis poleks mingilgi moel ohustanud Nõukogude Liidu eksistentsi. Privitelli kirjutab, et Stalin tegi selgeks, et Nõukogude Liidu sekkumist ei tasu eeldada sõja varases järjus, või nagu ta seda Keskkomitee Pleenumil 1925 sõnastas: “Kui puhkeb sõda, oleme viimased, kõige viimased tegevuse alustamiseks [...]” Samas välistab ka Privitelli Nõukogude Liidu võimaliku kallaletungi Saksamaale 1941. aastal: “Ma võin ainult lisada, et lähtuvalt Stalini revolutsiooni teooria perspektiividest oli suvi 1941 ebasoodsaks momendiks sekkumaks offensiivselt imperialistlikku sõtta, kuna Punaarmee polnud veel saavutanud vajalikku lahinguvalmidust, sõdivad pooled polnud piisavalt nõrgenenud ja üks neist oli saavutanud Euroopas peaaegu hegemoonia.”⁶

Musiali uurimus on mahukas, fakti- ning detailirikas, autor on andmete esitamisel täpne ja korrektne. Musial kasutab suurel hulgal mitmesugust kirjandust, sealhulgas ajavahemikul 2000–2007 Venemaal ja Valgevenes ilmunud allikapublikatsioone, mis annavad ülevaate nii Punaarmeest kui olukorrast riigis tervikuna. Autor toob teaduskäibesse uusi arhiivimaterjale, eriti väärib esiletõstmist uurimistöö raskesti ligipääsetavas Vene Kaitseministeeriumi Keskarhiivis ning Valgevene Rahvuslikus Riigiarhiivis.

Musial jääb kohati oma argumentatsioonis pinnapealseks, töö mõned põhijäreldused on kas nõrgalt formuleeritud või pole allikatega piisavalt kaetud. Toome siinkohal mõned näited. 20. veebruaril 1931 kinnitas poliitbüroo otsuse, mis baseerus omakorda Mihhail Tuhhatševski 1930. aasta detsembris koostatud märgukirjal, milles nähti ette ulatusliku tankiehitusprogrammi ellurakendamine alates 1931. aastast. Otsuse kohaselt tuli alustada suuremal hulgal soomukite T-27, kergetankide T-26 ning keskmiste tankide T-G tootmist. Musiali interpretatsiooni kohaselt näitas massiivne tankiehitusprogramm Stalini ettevalmistusi tulevaseks sõjaks aastatel 1933/34.⁷ Autori hinnang on antud juhul liiga kaugeleminev ning kasutatud allikad (esmajoones juba viidatud poliitbüroo otsus) ei kinnita autori kategoorilist seisukohta. Antud juhul pidanuks ta oma väite tõestamiseks

⁵ Tobias Privitelli, *Irredentism, Expansion and the Liberation of the European Proletariat. Stalin's Considerations on how to Bring Communism to the Western Neighbors of the Soviet Union, 1920–1941* (Universitat Bern, 2008).

⁶ Privitelli, *Irredentism, Expansion*, 381–383.

⁷ Musial, *Kampfplatz Deutschland*, 316–317.

analüüsima Punaarmee kindralstaabi operatiiv- ja mobilisatsiooniplaane ning uurima võimalikke muudatusi vägede dislokatsioonis Nõukogude Liidu läänepiirkonna operatiivsetes suundades (Valgevene ja Ukraina sõjaväeringkond).

Musial pole tõenäoliselt piisavalt arvesse võtnud tollast rahvusvahelist konteksti. 1931. aasta suvel kasvas Nõukogude Liidu juhtkonnas hirm Jaapani võimalike agressiivsete kavade osas Kaug-Idas. Luurealased raportid jälgisid pingsalt jaapanlaste sõjalist planeerimist selles piirkonnas. Suvel 1931 külastas riigikaitse ja mereväe rahvakomissar Kliment Vorosilov Uuralites ning Siberis uusi sõjatehaseid ning arutas kaitserajatiste tugevdamist Nõukogude Liidu ja Hiina piiril. 1931. aasta septembris toimus Jaapani sissetung Hiinasse koos Mandžuko nukurežiimi loomisega. 27. novembril 1931 analüüsis Stalin Vorosilovile saadetud kirjas Jaapani invasiooni implikatsioone. Ta märkis, et olukord on Jaapani osas “tõsine ja komplitseeritud”. Stalini arvates pidanuks Jaapan pärast Hiina alistamist liikuma edasi Nõukogude Liidu Kaug-Ida piirkonna ning Mongoolia suunas. Jaapan olnuks valmis Venemaa-vastaseks sõjategevuseks järgmisel ehk 1932. aastal.⁸ Seega võib eelnevale toetudes ka argumenteerida, et poliitbüroo 20. veebruari 1931. aasta otsus oli koostatud riigikaitsele ning mitte agressiivseid eesmärke silmas pidades.

Alapeatükis, mis käsitleb meeleolusid ning distsipliini Punaarmees, väidab Musial, et esimesel kuuel kuul (detsembrini 1941) pärast Saksamaa kallaletungi Nõukogude Liidule deserteeris rindelt üle miljoni punaar-meelase ning tuhande komandöri.⁹ Viimase järelدusega ei saa nõustuda, sest Nõukogude uurimisorganid lugesid iga (tahtmatult) vangilangenud Punaarmee võitleja automaatselt kodumaa reeturiks ning desertööriks. *Wehrmacht*i kiire edenemise tõttu haarati 1941. aasta suvel aga terved armeed piiramisrõngasse. 1941. aastal mõistsid Punaarmee sõjatribunalid süüdi 216 142 sõdurit, neist 117 425 karistati sõjaliste, 69 985 ühiskonnastaste ja 28 732 poliitiliste süütegude eest.¹⁰ Teise maailmasõja lõpuks oli süüdimõistetud ja karistatud kas surmanuhtluse, vangistuse või teenistu-

⁸ Lennart Samuelson, *Plans for Stalin's war machine: Tukhachevskii and military-economic planning, 1925-1941* (Basingstoke: Macmillan, 2000), 128-129.

⁹ Musial, *Kampfplatz Deutschland*, 360.

¹⁰ *Istoriya stalinskogo Gulaga. Konets 1920-kh-pervaya polovina 1950-kh godov: sobranie dokumentov v 7-m tomakh, tom I, Massovye repressii v SSSR*, otv. sost. I. A. Zyuzina (Moskva: ROSSPEN, 2004), 618 (dokument nr 228). Andmed esitas 1955. aasta detsembris sõjatribunalide valitsuse juhataja asetäitja justiits-alampolkovnik S. Maksimov.

sega karistuspataljjonides 251 408 meest sõjaväeteenistusest kõrvalehoidmise ning 126 956 sõdurit deserteerimise eest.¹¹

Musial on jätnud kasutamata mõned teemaga oluliselt seotud teosed. Nii näiteks ei leidu kasutatud kirjanduses David Glantzi põhjalikku monograafiat, kus antakse ülevaade Punaarmee arengutest Saksa-Nõukogude sõja eelõhtul, analüüsitakse kindralstaabi operatiivplaan (nende analüüsist on Musial paraku sisuliselt loobunud) ning antakse hinnang Nõukogude Liidu relvajõudude üldisele sõjalisele võimekusele.¹² Samuti oleks eeldanud Gabriel Gorodetsky monograafia kasutamist.¹³ Analüüsides Punaarmee kaadriküsimusi on jäetud kasutamata Roger Reesi Punaarmee komandörkaadrit käsitlev monograafia.¹⁴ Käesoleval hetkel võib Reesi tööd pidada üheks kõige põhjalikumaks ülevaateks antud valdkonnas.

Kokkuvõtteks on aga hinnang Musiali monograafiale positiivne. Tegemist on huvitava lugemismaterjaliga, mis annab hea, põhjaliku ning kontsentreeritud ülevaate Punaarmee ning Nõukogude Liidu arengutest perioodil 1919–41. Rohke faktoloogiline andmestik ning soliidne allikaline baas annavad teosele kohati entsüklopeedilised mõõtmed ning võimaldavad lugejal sügavama huvi korral monograafias kasutatud materjalidele tuginedes teemaga süvendatult edasi tegeleda.

OLIVER PAGEL

¹¹ Roger R. Reese, "Motivations to serve: the Soviet Soldier in the Second World War", *Journal of Slavic Military Studies*, 20 (2007), 263–282 (270).

¹² David M. Glantz, *Stumbling colossus: the Red Army on the eve of World War* (Lawrence, Kan.: University Press of Kansas, 1998).

¹³ Gabriel Gorodetsky, *Grand delusion: Stalin and the German invasion of Russia* (New Haven: Yale University Press, 1999).

¹⁴ Roger R. Reese, *Red Commanders: a Social History of the Soviet Army Officer Corps, 1918–1991* (Lawrence, Kan.: University Press of Kansas, 2005).